

ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ МОТИВІВ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито сутність понять “мотив”, “мотивація”. Виокремлено шляхи забезпечення сформованості високого рівня пізнавальної мотивації студентів у процесі їх професійної підготовки.

Ключові слова: *мотив, пізнавальна мотивація, професійна підготовка.*

Нові реалії освіти відповідно до Болонського процесу актуалізують проблему модернізації професійної підготовки у вищій школі. Виконання невідкладних завдань Державної національної програми “Освіта: Україна XXI століття”, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті передбачає передусім високий фаховий рівень спеціалістів різних напрямів підготовки, здатних встановлювати й підтримувати різні (ділові, економічні, культурні та інші) зв'язки, усвідомлюючи при цьому ступінь своєї відповідальності за власноруч здобуту інформацію, її диференційоване застосування в практичній діяльності, зокрема в організації комунікації з людьми різного фахового спрямування. Отже, стратегічним завданням вищої освіти стає підготовка студентів до майбутньої професійно спрямованої, комунікативної діяльності, формування в них потреби в постійному оновленні своїх знань, самовдосконаленні, що можливо лише за умови високої пізнавальної мотивації.

Проблема мотивації була предметом дослідження значної когорти дослідників. Так, В. Асєєв, Л. Божович, О. Леонтьєв, С. Москвичов, Г. Щукіна акцентували увагу на вивченні природи мотиву, ієрархізації та підпорядкуванні мотивів. Є. Ільїн, Л. Ітельсон, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші досліджували структурні характеристики та закономірності формування мотиваційної сфери особистості. Науковці вивчали опосередкованість мотивації (Х. Хекхаузен, П. Якобсон), ситуативний розвиток мотивації (В. Вілюнас), детермінацію вибору фіксованої установки (Д. Узнадзе), роль пізнавальних та емоційних компонентів у мотиваційних процесах (В. Вербицький, В. Ковальов та ін.), мотивацію навчальної діяльності (О. Алексюк, Т. Габай, В. Мільман, В. Моргун).

Як провідний фактор регуляції пізнавальної активності особистості (“гід у навчанні”, за висловом Д. Діза) мотивація учіння розглянута багатьма вітчизняними та зарубіжними авторами (М. Алексєєва, Б. Ананьєв, Л. Божович, Б. Додонов, С. Занюк, Й. Лінгарт, А. Маркова, М. Матюхіна, С. Москвичов, М. Савчин, Л. Славіна, І. Смолін, Е. Стоунс та інші).

Питання мотивації діяльності студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі при застосуванні різних навчальних завдань досліджують В. Білоус, Л. Горюнова, С. Занюк, В. Козаков, О. Коваленко, Л. Орбан-Лембрик, А. Цимбалюк і С. Цимбалюк, Є. Шматков та ін. Попри доволі широке висвітлення теми мотивації студентів до навчальної діяльності існують певні практичні проблеми в мотивуванні студентів до навчальної діяльності, що позначається на успішності навчання студентів та їх формуванні як майбутніх фахівців.

Переконані, що забезпечення компетентності майбутніх фахівців є не лише освітнім, а й внутрішньоособистісним процесом, результатом якого мають стати справжні зміни свідомості, перетворення знань, умінь, навичок, зміна мотивів, цінностей, прагнень, формування адекватної моделі власного „Я”. Зазначене актуалізує проблему формування мотивації навчання студентів у процесі професійної підготовки, зокрема підготовки до професійного спілкування.

Метою статті є розкриття шляхів задоволення пізнавальної потреби майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: розкрити сутність понять “потреба”, “мотив”, “мотивація”, “пізнавальна мотивація”; презентувати шляхи задоволення пізнавальної потреби студентів.

Розглянемо детальніше такі поняття, як “потреба”, “мотив” і “мотивація”, які допоможуть нам проаналізувати роль та чинники мотивації студентів до навчальної діяльності.

Потреба – стан індивіда, пов’язаний з відчуттям необхідності в чомусь важливому для існування й розвитку людини [5; 9]. Потреби є джерелом активності людини, завдяки їм здійснюється регулювання її поведінки, визначається спрямованість мислення, емоцій, почуттів і волі. З огляду на потреби, які усвідомлює індивід, він ставить перед собою певні цілі. Можливі варіанти для досягнення цілей, що забезпечують задоволення потреб, обираються на основі мотивів. Потреби людини до тієї чи іншої діяльності виступають основою мотивів.

Мотиви, у свою чергу, становлять основу мотивації індивіда до тієї чи іншої діяльності та зумовлюють його поведінку [5; 7; 9]. Мотиви (“мотор діяльності”), як суб’єктивна емоційна зацікавленість людини, виконують специфічну для особистості спонукальну функцію. На думку І. Джидар’яна, мотивація є “складним механізмом співвідношення особистісних зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, що визначають виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності” [2, с. 168].

Генетичною основою мотивів діяльності є різні потреби людини – первинні (природні) і вторинні (матеріальні та духовні). Унаслідок усвідомлення й переживання цих потреб (відображаються у формі почуттів, думок, понять, ідей, уявлень, переконань, ідеалів, інтересів тощо) у людини виникає певне спонукання до дії, завдяки якому потреби задовольняються. Потреба, усвідомлена людиною, може сама виступати спонуканням до дії як мотив. У такому значенні мотивами як усвідомленими чи малоусвідомленими спонуками до дії можуть бути будь-які внутрішні умови, що збуджують активність людини, спрямовують її поведінку. Мотиви свідчать про те, заради чого людина виконує певні дії, поводиться у той чи інший спосіб. Вони розкривають життєву значущість для особистості її власної діяльності.

Щодо учіння, то, як і будь-яка інша діяльність, воно здійснюється під впливом певних стимулів, спонукань, що виступають у ролі рушійних сил навчальної активності студента. Такими спонукальними стимулами є потреби, інтереси, переконання, ідеали, уявлення студента про себе, ціннісні орієнтації тощо. Вони утворюють мотивацію навчальної діяльності [7, с. 104].

Дослідники під мотивом учіння розуміють інтерес до знань, бажання вчитися; спрямованість на окремі сторони навчальної роботи, пов’язану з внутрішнім ставленням студента до неї; суб’єктивне ставлення того, хто навчається, до діяльності, в основі якого лежить свідомо поставлена мета.

У дослідженні мотивації навчальної діяльності тих, хто навчається, Л. Божович позначила мотив як те, задля чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку ця діяльність спрямована [1, с. 34]. Конкретизуючи та уточнюючи згодом своє визначення, вона зауважує, що мотивами можуть бути предмети зовнішнього світу, уявлення, почуття і переживання – те, в чому знайшла своє втілення потреба [1, с. 53]. Таке визначення мотиву учіння, де поєднуються енергетичний, динамічний і змістовий аспекти, є найбільш повним з усіх вищенаведених, хоча й не позбавлене, на наш погляд, недоліків: важливо не лише назвати провідні мотиватори учіння, а розглядати їх у системі, співвідносячи з блоками мотиву і стадіями мотиваційного процесу. У зв'язку із цим ми пропонуємо вважати мотивом навчальної діяльності інтегральне (системне) психологічне утворення, послідовна динаміка блоків якого є причиною та поясненням активності студента в учінні. Мотив – це спонука, що діє “тут і зараз”. Отже, завдання викладача – розвивати мотивацію навчальної діяльності студентів, їх прагнення до знань, удосконалення професійно спрямованої діяльності, формування відповідних навичок і вмінь.

Діяльність студентів у процесі навчання визначається наявністю різних мотивів: *зовнішнього схвалення* (“знання потрібні, щоб мене вважали освіченою людиною і поважали”), *вимушеності* (“вивчаю тому, що передбачено вимогами”, “необхідно скласти залік”); *професійної спрямованості* (“це необхідно для подальшого професійного розвитку”), *процесуальними* (“подобається встановлювати контакти з людьми, апробувати на практиці різноманітні технології комунікації”); *саморозвитку, перевірки своїх здібностей і можливостей* (“хочу оволодіти знаннями, сформувані вміння, щоб бути впевненим під час різноманітних професійних дій”). Домінуючі мотиви можуть варіюватися на різних етапах навчання через об'єктивні причини. Переконані, що успішність навчання визначає не сам факт наявності тих чи інших мотивів, а їх особистісний сенс для студента, самостійність виникнення й виявлення, рівень усвідомлення, стійкості. Викладач має аналізувати особливості мотивації кожного студента, стимулювати позитивні мотиви навчальної діяльності, розглядаючи їх як динамічне явище.

При проведенні дослідження, спираючись на концепцію М. Рогова, ми виокремили два блоки мотивів: безпосередні та опосередковані. Безпосередні мотиви включаються в сам процес діяльності й відповідають їй соціально значущим цілям і цінностям; опосередковані ж пов'язані із цінностями, що не належать до самої діяльності, але хоча б частково в ній задовольняються. До безпосередніх мотивів належать: пізнавальні (прагнення творчої дослідницької діяльності, процес вирішення завдань, самоосвіта, орієнтація на нові знання) та мотиви розвитку особистості (необхідність постійного інтелектуального та духовного зростання, прагнення розширити світогляд та ерудицію, підвищити свій загальний культурний рівень). У структурі опосередкованих мотивів розрізняємо: соціальні (усвідомлення необхідності вищої освіти; престижність вищої освіти; бажання стати повноцінним членом суспільства, обов'язок та відповідальність; соціальна ідентифікація; певний статус у групі; схвалення викладачів) і мотиви досягнення (краще підготуватися до професійної діяльності та отримати роботу, що гарно оплачується) [8].

Формування позитивних мотивів учіння, зміцнення інтересу до проблем професійної діяльності можливі завдяки зовнішнім стимулам [4], що пов'язані зі змістом освіти, технологіями інтерактивного навчання, у процесі яких студент стає активним учасником різноманітних професійно спрямованих комунікатив-

них ситуацій, відпрацьовує різні варіанти професійної поведінки, комунікації, набуває особистого досвіду, при цьому необхідно враховувати потреби студента в майбутній професійній діяльності. Організація суб'єкт-суб'єктного спілкування з однокласниками, викладачами; створення сприятливого соціально-психологічного клімату навчання; спрямованість навчальної діяльності на розвиток професійно спрямованих навичок і вмій (а не лише на оволодіння теоретичними знаннями) – усе це позитивно впливає на мотивацію студентів.

Ураховуємо те, що в процесі навчання доцільно спиратися виключно на внутрішню мотивацію, тобто таку, де стимули до навчання породжуються саме тим, хто навчається, а не нав'язуються йому ззовні. З високою позитивною внутрішньою мотивацією ефективність навчальної діяльності зростає в багато разів. Це зумовлено тим, що між діяльністю та її метою встановлюється тематичний зв'язок, тобто діяльність починає виконуватися заради її власного змісту [10]. Така висока позитивна внутрішня мотивація в навчанні виникає в тому випадку, коли сам процес оволодіння знаннями має для студентів особистісну значущість: знання стають важливими для досягнення особистісних цілей або пробуджують позитивні емоційні відчуття [3].

Особистісна значущість як інтегральне вираження високої позитивної внутрішньої мотивації студентів до професійного навчання є, у свою чергу, результатом формування в них перспективної (“мотиви діяльності” – пов'язана з усвідомленням віддалених цілей навчання, наприклад, важливість та користь оволодіння знаннями для майбутньої роботи або кар'єрного зростання) та процесуальної (“мотиви дій” – забезпечується привабливістю самих дій, що виконуються) мотивації. Саме процесуальна внутрішня мотивація (мотивація “безпосередньої дії”) найбільш ефективна з погляду підвищення якості навчального процесу, тому що вона пов'язана із задоволенням від самого процесу діяльності.

Вважаємо, що механізмом, який забезпечує реалізацію потреби особистості майбутнього фахівця, є його мотиваційне переключення (психологічний механізм формування мотивації (інтересу) до об'єкта або діяльності шляхом перенесення енергії, позитивної мотивації із чогось важливого та привабливого на об'єкт чи діяльність, до якого (якої) ми прагнемо сформувати інтерес (мотивацію)). У контексті дослідження механізм дії мотиваційного переключення можна подати так: якщо належним чином організований процес підготовки майбутніх фахівців до здійснення професійно спрямованої діяльності буде викликати в студентів позитивні емоції, то це дасть змогу перенести наявну позитивну енергію на майбутню професійно спрямовану діяльність.

Говорячи про мотивацію, слід наголосити на твердженні Є. Пасова про роль “*особистісної індивідуалізації як засобу мотивації*” [6, с. 57]. Увесь матеріал має “виходити з бажання студента, з усвідомленої потреби того, що він завоює, а не з примусу чи обов'язку” [6, с. 59]. Для підтримки достатнього рівня особистісної індивідуалізації перед викладачем постає завдання задовольнити пізнавальну потребу студентів, що стає можливим завдяки: правильному вибору тематики й змісту інформації; постановці проблем, які є особистісно й професійно значущі, емоційно насичені й цікаві для студентів; плюралізму думок, утвердженню комунікативних позицій на основі глибокого аналізу власних емоційних переживань, досвіду; включенню студентів в аналіз перешкод, бар'єрів комунікації, наданню їм можливості виявляти й обирати сенси власних дій; стимулюванню усталеного інтересу студентів; створенню ситуації партнерства як навча-

льного співробітництва; постійному заохоченню успіхів студентів; урахуванню особистісних особливостей студентів, поважному ставленню до інтерпретації їх потреб; створенню умов для самопізнання, самореалізації та самовдосконалення особистості, підтримки унікального розвитку студентів через надання максимальної свободи вибору; забезпеченню можливості для експериментування зі способами, прийомами, технологіями комунікації.

Для забезпечення високого рівня мотивації навчання врахували складність і тривалість цього процесу, тому зосередили увагу на розробці системи цілеспрямованих, чітко визначених дидактичних заходів, спрямованих на свідомість, почуття, поведінку студентів, що забезпечує приведення в дію позитивної чуттєво-вольової, емоційної сфери, ціннісної орієнтації особи, розвитку її інтересу до проблем комунікації як феномену, що має не тільки важливе професійне значення, а й містить у собі особистісний сенс. Саме усвідомлення особистісного значення реальних переваг від оволодіння відповідним рівнем професійно спрямованої діяльності є провідним стимулом активності студентів.

На підставі аналізу наукових джерел та практичного досвіду виокремлено шляхи забезпечення високого рівня пізнавальної потреби студентів:

- збагачення змісту особистісно орієнтованим, ціннісно й емоційно насиченим матеріалом;
- усвідомлення студентами ролі здобутих знань, норм та цінностей майбутньої професійної діяльності, життєдіяльності в інформаційному соціумі;
- організація комунікативно спрямованого навчання через творчий діалог, багатопозиційний полілог викладача і студентів, що можливо за умови максимального врахування особистісних особливостей вихованців; переведення їх із позиції підлеглих на позицію співробітництва; налагодження S-S відносин між учасниками педагогічної взаємодії;
- реалізація механізму взаємообміну між викладачами й студентами педагогічно-рольовими функціями, який сприяє “введенню” в поле самосвідомості студента професійно-рольових установок “Я – майбутній фахівець”, “Я – гарний майбутній фахівець” тощо;
- залучення студентів як суб’єктів, рівноправних співучасників до різноманітної комунікативної й рефлексивної діяльності;
- збудження позитивних емоцій, що ґрунтується на гуманних стосунках викладача й студентів, запобіганні негативним конфліктам, непорозумінням шляхом урахування індивідуальних особливостей, уникнення проблемних ситуацій, створення ситуацій осягнення новизни, емоційно забарвленого подання матеріалу;
- орієнтація навчального процесу на індивідуально-особистісну позицію студента як носія загальнолюдських цінностей, з яким в умовах співпраці можна досягти досконалого рівня розвитку професійно спрямованих умінь;
- стимулювання інтелектуальних почуттів, прагнення до активної діяльності, саморозвитку й самовдосконалення;
- виховання відповідального ставлення до навчання;
- забезпечення різноманітних потреб студентів шляхом включення в навчальний процес індивідуально-диференційованих завдань, які дають змогу кожній групі студентів (діади, тріади, динамічні мікрогрупи залежно від рівня професійної підготовки) опанувати навички й уміння, передбачені програмою, у власному варіанті, темпі залежно від індивідуально-психологічних особливостей і відповідно до умов навчання, видів діяльності, характеру навчального матеріа-

лу; створити умови продуктивної спільної комунікативної діяльності студентів у різноманітних навчальних комунікаціях);

- створення діалогічного дидактичного простору, де реально виявляються принципи демократизації, гуманізації, взаємодовіри та взаємодопомоги; стимулюється творча ініціатива всіх учасників навчального процесу в усіх видах навчальної, комунікативної діяльності, прагнення до самореалізації в різноманітних комунікаціях;

- добровільність, відсутність тиску, створення й підтримка сприятливого морально-психологічного клімату, специфічної атмосфери в процесі застосування різноманітних форм і технологій навчання, вільний вибір студентами рівня пропонованих завдань для самостійної роботи;

- урахування комунікативних особливостей студентської групи, спрямованість навчання на групу як на суб'єкта комунікації;

- вільний вибір кількості діагностичних методик для самодіагностики;

- культ високого рівня професійної компетентності, що реалізується через щоденну демонстрацію його переваг.

Реалізація на практиці перелічених шляхів забезпечує зростання рівня мотивації навчальної діяльності студентів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що реалізація в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців зазначених шляхів задоволення пізнавальної потреби студентів та умов забезпечення високого рівня мотивації навчання приводить до позитивних мотиваційних зрушень у студентів, надає їм можливість відчувати задоволення від усвідомлення власного зростання й розвитку. Зміна мотивів зумовить запуск внутрішніх механізмів саморозвитку, самореалізації й самовдосконалення особистості в різних видах навчальної діяльності, усвідомлення необхідності особистісної перебудови, що є важливим кроком в оптимізації професійної підготовки.

Список використаної літератури

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Л.И. Божович / Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1995. – С. 20–55.

2. Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности / И.А. Джидарьян // Теоретические проблемы психологии личности. – М. : Наука, 1974. – С. 162–169.

3. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И. Додонов. – М. : Политиздат, 1978. – 272 с.

4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

5. Маркова А.К. Формирование мотивации учения / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 138 с.

6. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М. : Рус. яз., 1989. – 276 с.

7. Педагогічна психологія / за ред. Л.М. Проколієнко, Д.Ф. Ніколенка. – К. : Вища школа, 1991. – 183 с.

8. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб : Питер, 1999. – 368 с.

9. Рогов М. Мотивация учебной и коммерческой деятельности студентов / М. Рогов // Высшее образование в России. – 1998. – № 4. – С. 89–95.

10. Хекхаузен К. Мотивация и деятельность : в 2 т. / К. Хекхаузен. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 1. – 408 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2012.

Кожушко С.П. К вопросу формирования познавательной мотивации будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки

В статье раскрыта сущность понятий “мотив”, “мотивация”. Выделено пути обеспечения сформированности высокого уровня познавательной мотивации студентов в процессе их профессиональной подготовки.

Ключевые слова: мотив, познавательная мотивация, профессиональная подготовка.

Kozhushko S.P. On the formation of future specialists' cognitive motivation in the course of their professional training

The article reveals the essence of such notions as motive, motivation, cognitive motivation; the ways that guarantee the high level of students' cognitive motivation in the course of their professional training are singled out.

Key words: motive, cognitive motivation, professional training.